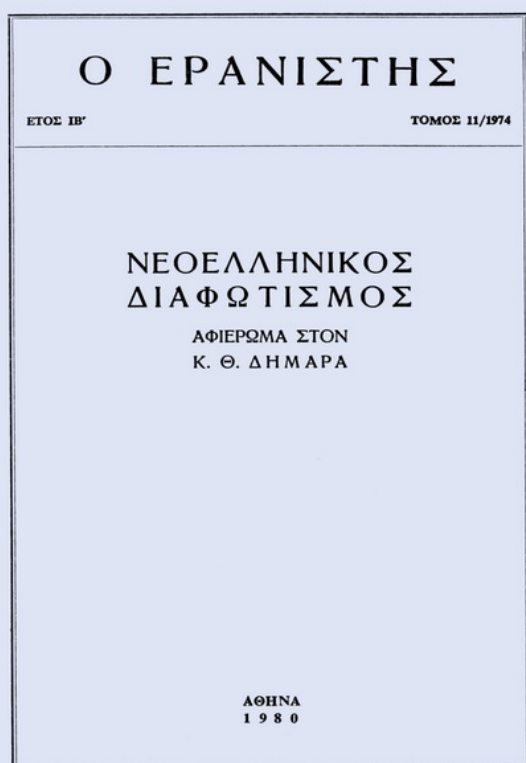

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μιας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18ο αιώνα

Βασίλης Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/er.9256](https://doi.org/10.12681/er.9256)

Copyright © 2016, Βασίλης Παναγιωτόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παναγιωτόπουλος Β. (2016). Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μιας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18ο αιώνα. *The Gleaner*, 11, 41–56. <https://doi.org/10.12681/er.9256>

**ΑΠΟ ΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΣΤΗΝ ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑ:
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΜΙΑΣ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ**

Τὸ Ναύπλιο, βενετική κτήση καὶ κέντρο οἰκονομικῆς καὶ ναυτικῆς κυριαρχίας ὡς τὸ 1540, ἰσχυρὸ στρατιωτικὸ κέντρο κατὰ τὴν πρώτη τουρκοκρατία, πρωτεύουσα τοῦ «βασιλείου τοῦ Μορέως» κατὰ τὴν βενετοκρατία —δεύτερη βενετοκρατία γιὰ τὴν ἴδια πόλη— ἀπογυμνώνεται ἀπὸ τὶς διοικητικὲς τοῦ λειτουργίας μετὰ τὴν νέα τουρκικὴ κατάκτηση τοῦ 1715, καὶ τὴ θέση τοῦ σὰν πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου τὴν παίρνει ἡ ὡς τότε ἄσημη καὶ περιθωριακὴ Τριπολιτσά¹. Ἀλλεπάλληλα ὁχυρωματικὰ ἔργα, οἰκοδομημένα γιὰ νὰ προστατεύουν καὶ νὰ συμβολίζουν μιὰ πρωτεύουσα, λιμενικὰ ἔργα ἀξιόλογα γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, κτίσματα καὶ ἐγκαταστάσεις γιὰ χρῆση διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ, μ' ἓνα λόγο μιὰ πραγματικὴ πόλη μέσα σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πενιχρότητα τοῦ οἰκοδομημένου χώρου, ἐγκαταλείπεται γιὰ νὰ μεταφερθεῖ ἡ πρωτεύουσα σ' ἓνα ὁροπέδιο, στὸ κέντρο τοῦ ὁποίου βρίσκεται ἡ ἀνοχύρωτη Τριπολιτσά, μιὰ «χώρα» 966 κατοίκων κατὰ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1700², ποὺ τίποτα δὲν θὰ ἐπέτρεπε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἀνζήθηκε σημαντικὰ ὁ πληθυσμὸς τῆς τὰ ἐπόμενα 15 χρόνια.

Ἡ πρώτη ἐρώτηση, ποὺ θὰ ἀποτελοῦσε ταυτόχρονα καὶ μιὰ πρώτη

1. Πέρα ἀπὸ τὰ βασικὰ βοηθήματα ποὺ ἀναφέρονται στὶς οἰκείες θέσεις, ὑπάρχει μιὰ ἐκτενὲς τοπικὴ βιβλιογραφία ἡ ὁποία, παρ' ὅλη τὴν ἀνιση ἀξία τῆς, μὲ βοήθησε νὰ καταλάβω σωστότερα μερικὰ πράγματα ποὺ τὰ γενικὰ ἔργα, ἀπὸ τὴ φύση τους, παραμελοῦν καὶ καμιά φορὰ ὑποτιμοῦν. Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία αὕτῃ τὴ σχετικὴ μὲ τὸ Ναύπλιο ἂς συγκρατήσῃ ὁ ἀναγνώστης τρεῖς τίτλους χαρακτηριστικoὺς γιὰ τὴ διαφορετικὴ προέλευση καὶ τὴν προβληματικὴ τῶν συγγραφέων τους: Ἀντώνιος Μηλι-

ράκης, *Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ Νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας*, Ἀθήνα 1886, Μιχαὴλ Γ. Λαμπρινίδης, *Ἡ Ναυπλία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἀθήνα 1898, Kevin Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton 1953.

2. Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη ἀπογραφὴ τοῦ 1700. Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ἡ βενετικὴ ἀπογραφὴ τοῦ 1700*, ἀνακοίνωση στὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Σπάρτη, Σεπτέμβριος 1975 (ὑπὸ ἐκδόση).

προσέγγιση τοῦ προβλήματος μετὰ τὶς παραπάνω διαπιστώσεις, θὰ ἦταν ἡ ἀκόλουθη: τί προκαλεσε μιὰ τέτοια ἀπόφαση καὶ τί συνέπειες εἶχε στὴ συνέχεια αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ πάνω στὴ ζωὴ τῆς χερσονήσου;

Ἄν θέλουμε ὅμως νὰ ὑπερβοῦμε κάπως αὐτὴ τὴν ἀπλὴ ἐκλογικευτικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος καὶ νὰ τοποθετηθοῦμε στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου γεμάτης ἀπὸ ἀσάφειες ποὺ ὀφείλονται τόσο στὶς ἀδράνειες τῆς μεγάλης διάρκειας ἀπὸ πολιτισμικὴ ἄποψη, ὅσο καὶ στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη, θὰ μπορούσαμε νὰ διατυπώσουμε μιὰ σειρά ἐρωτημάτων διαφορετικοῦ χαρακτήρα καὶ περιεχομένου: Στὴν ἀντίληψη τῆς τουρκικῆς διοίκησης ὑπῆρξε πράγματι μιὰ τέτοια ἀλλαγὴ, δηλαδή μιὰ τυπικὴ μεταφορὰ πρωτεύουσας (ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνονται τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ βενετοὶ π.χ., ἢ ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνομαστε ἐμεῖς σήμερα); Μήπως πρόκειται γιὰ μιὰ ἀνακατανομὴ λειτουργιῶν καὶ προοδευτικὴ ἐμφάνιση καινούργιων ἀρμοδιοτήτων, ἔξω ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ πλέγμα ἐξουσίας πάνω στὸ ὁποῖο ἦταν παραδοσιακὰ ἀναπτυγμένη ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα ἡ ἐπαρχιακὴ διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας; Μήπως στὴ διάρκεια τοῦ 18ο αἰῶνα διαμορφώθηκε ἓνας καινούργιος τρόπος διοίκησης καὶ συνακόλουθα ἐπαρχιακῆς ὀργάνωσης, μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀναπήδησε μιὰ καινούργια ἔννοια, ἡ πρωτεύουσα, καὶ στὴ δική μας περίπτωσι καὶ μιὰ καινούργια πόλη, ἡ Τριπολιτσά; Καὶ τελικὰ, ποιοὶ εἶναι οἱ οἰκονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὅροι μέσα στοὺς ὁποίους πραγματοποιοῦνται αὐτὲς οἱ διοικητικὲς ἀλλαγές;

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἀπάντηση στὰ παραπάνω ἐρωτήματα ξεπερνάει τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς μελέτης· ἐθεώρησα ὅμως ἀναγκαῖο νὰ τὰ διατυπώσω, ἔστω καὶ σὲ στοιχειώδη μορφή, γιὰ νὰ προσδιορίσω τὸ εἶδος τῆς προβληματικῆς μέσα στὸ ὁποῖο ἐγγράφονται οἱ σκέψεις ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ νὰ δώσω μιὰ κοινὴ βάση σὲ κάποια στοιχεῖα ἀπάντησης ποὺ ἔμμεσα καὶ ἀσυστηματοποίητα ἐμφανίζονται στὴ συνέχεια.

Τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα στὸ ὁποῖο θέλει νὰ ἀπαντήσῃ ἡ παρούσα μελέτη εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Σὲ ποῖο βαθμὸ ἡ ὑπαρξὴ καὶ οἱ σχέσεις μιᾶς ἐπαρχιακῆς πόλης τὸν 18ο αἰῶνα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία προσδιορίζονται ἀπὸ τὶς διοικητικὲς λειτουργίες ποὺ φιλοξενεῖ καὶ ποιά εἶναι τὰ ὅρια αὐτόνομης ἀνάπτυξης μιᾶς πόλης ποὺ στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν οἰκονομικὴ τῆς δράση. Ἐντοπισμένο στὴν Πελοπόννησο αὐτὸ τὸ πρόβλημα ὑποβάλλει τὴν ὑπόθεσι τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀκμῆς τῆς Τριπολιτσᾶ καὶ τῆς παρακμῆς τοῦ Ναυπλίου μὲ τὸ γεγονός τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὴ μιὰ πόλη στὴν ἄλλη.

* * *

Με τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1669, ἀρχίζει τὸ τέλος μιᾶς ἐποχῆς ἐδαφικῆς ἀλληλοδιείσδυσης τῆς βενετικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Λίγο ἀργότερα, μετὰ τὴ μεταβατικὴ περίοδο τῆς βενετοκρατίας στὴν Πελοπόννησο (τυπικὰ μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Πασσάρωβιτς, 1718), τείνει νὰ διαμορφωθεῖ καὶ νὰ σταθεροποιηθεῖ γιὰ ὁλόκληρο τὸν 18ο αἰῶνα ἓνα καθιεστώδες ἐδαφικῆς συνέχειας τῶν ἀντίστοιχων κυριαρχιῶν, πρᾶγμα ποὺ ἔχει σὰν συνέπεια τὴν ἀδιαφιλονίκητη κυριαρχία τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Τούρκους καί, ἀμοιβαίᾳ, τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου ἀπὸ τοὺς Βενετούς. Μετὰ τὴ λήξη τοῦ τουρκοβενετικοῦ πολέμου τοῦ 1715, ἡ Πελοπόννησος παύει νὰ εἶναι τὸ ἀμυρσβητούμενο τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας ποὺ ὀργανώνει τὴν ἄμυνά του μὲ ναυτικούς ὅρους ἐξαιτίας τοῦ ναυτικοῦ χαρχατήρα τῆς Δύναμης ποὺ τὸ διεκδικοῦσε (τῆς Βενετίας), καὶ ἐντάσσεται ὀριστικὰ στὸν κύριο κορμὸ τῆς σὰν χερσαία ἐπαρχία. Ἡ Πελοπόννησος δὲν εἶναι πιά γιὰ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία τὸ στρατηγικὸ στήριγμα γιὰ τὴν ἄμυνά της πρὸς τὴ Δύση. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ἡ Μεθώνη, ποὺ στὴ διάρκεια τῆς πρώτης τουρκοκρατίας ἀποτελεῖ μετὰ τὸ Ναύπλιο, τὸν δεῦτερο σὲ σημασία πόλο τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος τῆς Χερσονήσου, χάνει ὀριστικὰ τὴ σημασία της κατὰ τὴ δεύτερη τουρκοκρατία. Ὁ Πασᾶς κατώτερου βαθμοῦ ποὺ ἐδρεύει ἐκεῖ μὲ τὴν ὀλιγάριθμη φρουρά του ἀποτελοῦν περισσότερο φαινόμενο ἀδράνειας παρὰ ἐνδειξὴ πραγματικῆς φροντίδας γιὰ τὴν περιφερειακὴ ὀργάνωση καὶ τὴν ἄμυνα τοῦ χώρου³.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, ἡ μείωση τῆς σημασίας τοῦ Ναυπλίου εἶναι προφανὴς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν χρησιμοποιήθηκε σὰν πρωτεύουσα δὲν ἀποτελεῖ κανενὸς εἴδους «παράλογισμὸ».

Ἀρχικὰ φαίνεται ὅτι δόθηκε ἡ ἐντύπωση πὼς οἱ Τούρκοι θὰ συνεχίσουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ Ναύπλιο, ὅπως ἔκαναν ὡς τότε οἱ Βενετοί, γι' αὐτὸ καὶ ὁ γάλλος Πρόξενος τῆς Πελοποννήσου ἐτοιμάσθηκε νὰ ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ⁴. Τελικὰ ἐγκαταστάθηκε ὑποπρόξενος γιὰ τὶς τοπικὲς ἀνάγκες τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου.

Οἱ λεπτομέρειες γιὰ τὴ μεταφορὰ δὲν εἶναι γνωστές. Ἡ ἐλληνικὴ

3. Μιχαὴλ Β. Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Ἀθήνα 1939, σ. 83 καὶ Γιάννη Βλαχουγιάννη, *Κλέφτες τοῦ Μοριά*, Ἀθήνα 1935, σ. 27.

4. Βασίλης Κρεμμυδᾶς, *Τὸ ἐμπόριο τῆς Πελοποννήσου στὸ 18ο αἰῶνα (1715-1792)*, μὲ βάση τὰ Γαλλικὰ Ἀρχεῖα, Ἀθήνα 1972, σ. 41-42.

ιστοριογραφία μάλιστα έζησε επί χρόνια με την έντύπωση ότι το Ναύπλιο ήταν ή έδρα του Πασά της Πελοποννήσου από το 1715 ως το τέλος των όρλωφικών και ότι στην Τριπολιτσά μεταφέρθηκε μετά το 1780. Η σύγχυση επιδεινώθηκε από το πραγματικό γεγονός ότι ο Πασάς του Μοριά εγκατέλειψε την Τριπολιτσά και κατέφυγε στο Ναύπλιο κατά τη διάρκεια της αλβανικής αναρχίας.

Ο Μιχαήλ Σακελλαρίου⁵ έδειξε ότι ή Τριπολιτσά είναι έδρα του Πασά της Πελοποννήσου τουλάχιστον από το 1719. Είναι φυσικό μετά τα πολεμικά γεγονότα του 1715 ή διοίκηση να μην πήρε τις τυπικές μορφές που γνώρισε αργότερα και ακόμη είναι ένδεχόμενο ή πρώτη αυτή μνεία να μην είναι άσχετη με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς που υπογράφηκε ένα χρόνο πριν, στις 10 Ιουνίου 1718, και επισημοποιήσε την τουρκική κυριαρχία στην Πελοπόννησο. Η γαλλική προξενική αλληλογραφία, στην οποία συνεχώς και από την αρχή της περιόδου γίνεται μνεία του Πασά της Τριπολιτσάς, αποτελεί μιá πρόσθετη μαρτυρία προς τη σωστή κατεύθυνση⁶. Το λάθος φαίνεται ότι οφείλεται σε μερικούς περιηγητές⁷ του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα, οι όποιοι εξέλαβαν τον επαναπατρισμό της Διοίκησης μετά τα όρλωφικά από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά σαν πρώτη εγκατάσταση.

Το τυπικό αυτό λάθος όμως δεν αποκλείεται να έχει σχέση και με το βαθύτερο πρόβλημα της ρευστότητας και του χαμηλού βαθμού διαμόρφωσης των διοικητικών θεσμών κατά τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα. Ο Ν. Βέης⁸ κάνει λόγο για μιá αλλαγή που έγινε γύρω στα 1780: Η Πελοπόννησος διοικείται από Μουαζίλη, ό όποιος φέρει τον τίτλο του Πασά αλλά διορίζεται κατευθείαν από την Πύλη και άσκει την εξουσία του περιστοιχιμένος από τοπικό διβάνιο άξιωματούχων. Με την αλλαγή αυτή συνδέει ό Ν. Βέης την ανάπτυξη του κοινοτικού συστήματος, το όποιο πράγματι αυτή την εποχή παίρνει τη σημασία και τις μορφές με τις όποιες είναι περισσότερο γνωστό κατά τα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια.

Αυτή ή υπόθεση θα ήταν πολύ σημαντική αν επαληθευόταν από τα πράγματα. Έμμεσα την έχει άπορρίψει ό Μ. Σακελλαρίου, υποδεικνύοντας ότι ό πασάς της Πελοποννήσου έχει τα παραπάνω χαρακτηρι-

5. Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου, έ.ά., σ. 81, σημ. 9.

6. Β. Κρεμμυδάς, έ.ά., βλ. εύρετήριο ονομάτων: Τριπολιτσά.

7. Μ.Β. Σακελλαρίου, έ.ά., σ. 81 σημ. 9.

8. Nikos A. Bees, Morée, άρθρο στην Encyclopedia Islamica, 1931, σελ. 634-646, βλ. ιδιαίτερα σ. 644.

στικά από την αρχή της Β' τουρκοκρατίας και της ἐγκατάστασής του στην Τριπολιτσά. Είναι όχι μόνο στρατιωτικός αλλά και «πολιτικός» διοικητής, έχει δηλαδή αρμοδιότητες συμμετρικά ανάλογες προς εκείνον που του τις παρέχει, δηλαδή τὸν Σουλτάνο⁹. Πράγματι, στή γαλλική προξενική ἀλληλογραφία ὁ Πασάς της Πελοποννήσου ἀποκαλείται Μουαζίλης ἀπὸ τὴν ἀρχή της περιόδου¹⁰.

Πάντως γίνεται αἰσθητὸ ὅτι κάποιες ἀλλαγές ἐπιτελοῦνται γύρω στὰ 1780. Ὡσπου καινούργια στοιχεῖα νὰ φωτίσουν τὰ κενὰ της ἱστορικής μας τεκμηρίωσης, μιὰ νέα ὑπόθεση θὰ μπορούσε νὰ προταθεῖ: Μετὰ τὸ 1780, καὶ γιὰ λόγους πού δὲν ἔχουν ἄμεση σχέση μετὰ τις τοπικές συνθήκες, οὔτε μετὰ τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα τῶν ὀρλωφικῶν, τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο δίδεται σὰν πρόσοδος ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὸ στενὸ διευθυντικὸ ὀθωμανικὸ κύκλο της Κωνσταντινούπολης, δὲν ἀσκει πιά τὴν ἐξουσία του μέσω ἀντιπροσώπου, ὅπως γνωρίζουμε ὅτι συμβαίνει στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀλλὰ τὴν ἀσκεῖ αὐτοπροσώπως κατοικώντας στὴν ἑδρα τοῦ Πασαλικοῦ, στὴν Τριπολιτσά. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια ἡ ἀλλαγὴ αὕτη νὰ μὴν ἔχει πάρει τὴν τυπικὴ μορφή της παραπάνω ὑπόθεσης καὶ τὸ παραδοσιακὸ σχῆμα τῶν κλιμακωτῶν ἐκχωρήσεων προσόδων καὶ ἀξιωμάτων νὰ μὴν ἔχει καταργηθεῖ. Σίγουρα ὅμως ἔχει ἀλλάξει ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ διάφορα στοιχεῖα του: ἡ σημασία πού παίρνει τὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου καὶ τὶς δύο πρώτες τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ ἐπὶ τόπου ἄσκηση της ἐξουσίας εἶναι τόσο μεγάλη, πού τελικὰ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ καινούργιο τύπο Πασᾶ, τὸν τύπο τοῦ Πασᾶ-Διοικητῆ, ἕνα εἶδος τοπικοῦ κυβερνήτη, πού ἐγνώρισαν ὅλες σχεδὸν οἱ βαλκανικὲς περιοχές της Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, στὰ χρόνια γύρω ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ Ἐπανάσταση.

Πρὶν προχωρήσουμε ἀπὸ τὴ διοίκηση στὴν οἰκονομία μερικὰ δημογραφικὰ στοιχεῖα μποροῦν νὰ μᾶς εἶναι χρήσιμα. Πρόκειται βασικὰ γιὰ τὸ πρόβλημα της μετατροπῆς τοῦ Ναυπλίου ἀπὸ ἐλληνικὴ σὲ τουρκικὴ στρατιωτικὴ πόλη¹¹ καὶ τὶς οἰκονομικὲς συνέπειες αὐτῆς της με-

9. Μ.Β. Σακελλαρίου, ἔ.ἀ., σ. 80-81.

10. Ἡ παλαιότερη μνεία τοῦ Μουαζίλη στὴν ἐργασία τοῦ Β. Κρεμμυδᾶ, ἔ.ἀ., εἶναι τοῦ ἔτους 1730 (σ. 125 καὶ 283). Μεταγενέστερες ἀναφορὲς στὶς σελίδες 79 (1731), 59 (1733), 80 (1734). Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὑπο-

νοεῖται πάντα ὁ Πασάς της Πελοποννήσου καὶ μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ διαβαστεῖ ἡ παράγραφος γιὰ τὶς σχέσεις τῶν Γάλλων Προξένων μετὰ τὸν Μουαζίλη, Β. Κρεμμυδᾶς, ἔ.ἀ., σ. 58.

11. Γιὰ τὸν τουρκικὸ πληθυσμὸ τοῦ Ναυπλίου καὶ τὶς λίγες ἐλληνικὲς οἰ-

τατροπής. Τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε σήμερα δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συλλάβουμε οὔτε τὶς τυπικὲς μορφὲς ποὺ πῆρε ἡ ἀλλαγὴ, οὔτε πολὺ περισσότερο τὴν κρυμμένη κοινωνικὴ σημασία ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ αὐτήν. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἐπισημάνουμε τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ναύπλιο ἔχασε τὸν ἑλληνικὸ του πληθυσμὸ κατὰ τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀμέσως μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση καὶ στὴ συνέχεια, τμηματικά, καὶ τὸν ὑπόλοιπο. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ναύπλιο ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων μετὰ ἀπὸ πολεμικὲς συγκρούσεις μὲ τοὺς Βενετοὺς ὑπῆρξε ἀφορμὴ φυσικῆς ἐξόντωσης ἢ ἐξανδραποδισμοῦ ἐνὸς μεγάλου τμήματος τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖο ἦταν συνδεδεμένο μὲ τὸν καὶ ἔλαβε μέρος στὴν ἄμυνα τῆς πόλης¹². Ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἐξηγεῖ ὡς ἓνα βαθμὸ τὸ γιατί δὲν συγκρατήθηκε ἓνα τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ πάντως γιατί, μετὰ τὶς ἀρχικὲς ἀπώλειες, δὲν αὐξήθηκε. Ἀντίθετα, πρέπει στὴν ἴδια τὴ σύνθεση τῆς πόλης, ὅπως θὰ φανεῖ ἀμέσως παρακάτω, ν' ἀναζητήσουμε τοὺς βαθύτερους λόγους τῆς δημογραφικῆς τῆς ἀποδιοργάνωσης.

Δὲν γνωρίζουμε τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν κατοίκων κατὰ τὸ τέλος τῆς βενετοκρατίας. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1700 μᾶς δίνει τὸν ἀριθμὸ 5904 (ἐκτὸς τῆς στρατιωτικῆς φρουρᾶς), ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μιὰ καλὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ δημογραφικὴ βάση τῆς πόλης. Πολυτιμότερη ἀκόμη σὰν πληροφορία εἶναι ἡ διάκριση κατὰ τόπους προέλευσης τῶν κατοίκων. Μέσα ἀπὸ αὐτὴ εἰκονογραφεῖται μὲ τὸν καλῦτερο τρόπο ὁ προσφυγικὸς χαρακτήρας αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ προκύπτει μιὰ πειστικὴ ἐξήγηση τῆς ραγδαίας διάλυσης τῶν ὑπολειμμάτων του ἀμέσως μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση.

κογένειες ποὺ διατηρήθηκαν ἢ ἀπὸ κάποια στιγμή καὶ μετὰ προσελκύνθηκαν στὶς παρυφᾶς τῆς πόλης, βλ. Μ.Γ. Λαμπρινίδης, ἔ. ἀ., σ. 291-292, 329, 353 κ.ἀ. καὶ Μ. Σακελλαρίου, ἔ. ἀ., σ. 284.

12. Μ.Β. Σακελλαρίου, *Ἡ ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1715*, «Ἑλληνικά» 9, (1936), 221-240. Πρβλ. καὶ Μ. Γ. Λαμπρινίδης, ἔ. ἀ., σ. 257-279, ὅπου ὅμως ὡς μοναδικὴ σχεδὸν πηγὴ γιὰ τὴν ἄλωση τοῦ Ναυπλίου χρησι-

μοποιεῖται ὁ «Θρῆνος καὶ αἰχμαλωσια Μορέως» τοῦ Μάνθου Ἰωάννου (Βενετία 1718). Ἡ πρόσφατη μελέτη τῆς Εὐτυχίας Δ. Διάτα, *Μαρτυρίες γιὰ τὴν πτώση τοῦ Ἀναπλίου στοὺς Τούρκους (1715)* «Μνήμων», 5 (1975), 101-156, στηριγμένη σὲ ἰδιωτικοῦ χαρακτήρα πληροφορίες (ἐμπορικὴ ἀλλογραφία) εἰκονογραφεῖ παραστατικὰ τὴ νευρικότητα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν πληθυσμὸ τοῦ Ναυπλίου μπροστὰ στὴν ἐπικείμενη εἰσβολὴ τῶν Τούρκων στὴν Πελοπόννησο.

*1700: Κάτοικοι Ναυπλίου κατά τόπο προέλευσης*¹³.

Di Romania (= ντόπιοι)	1740
Di Corfu, Zante e Cefalonia	629
Da Venetia e terra ferma	533
Di Arcipelago	664
Di altri principi	285
Di Dalmatia	194
Da Negroponte	454
Di Atene	941
Da Thebe	117
Da Rumelia	188
Da Scio	211
Hebrei	238
Σύνολο	5904

Είναι φανερό ότι οι περισσότεροι από τους μετανάστες κατοίκους του Ναυπλίου ή έφυγαν προς τα Ίόνια νησιά και τη Βενετία ή ξαναγύρισαν στις πατρίδες τους (οί Ἀθηναῖοι είχαν αρχίσει να διαρρέουν πριν από το 1715), μια και ή εκ νέου ένταξη της Πελοποννήσου στην Ὀθωμανική Αυτοκρατορία δέν δικαιολογούσε αὐτοῦ τοὺς εἶδους τοὺς ἐκπατρισμούς. Ἀλλωστε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐποίκων ἦσαν πρόσφυγες τῶν τουρκοβενετικῶν πολέμων τῆς περιόδου 1684-1689¹⁴ καὶ ὄχι μετανάστες ποὺ εἶχαν προσελκυθεῖ μὲ οικονομικὰ κίνητρα.

Ἀκόμη λιγότερες πρὸς τὸ παρὸν εἶναι οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν κατοπινὸ ρυθμὸ διάλυσης τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου: στὰ τελευταῖα προεπαναστατικὰ χρόνια ἀναφέρονται «ὀλίγοι Ἕλληνες καταστηματάρχαι καὶ τεχνίται»¹⁵, ἐνῶ ἡ γαλλικὴ προξενικὴ ἀλληλογραφία κάνει λόγο γιὰ Ἕλληνες ἐμπόρους ποὺ τὸ 1788 ἐγκαταλείπουν τὸ Ναύπλιο κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Τούρκων Ἀγάδων¹⁶.

Μιὰ πρόσθετη ἔνδειξη γιὰ τὸ μικρὸ ἀριθμὸ τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου στὸ Ναύπλιο κατὰ τὸ τέλος τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου ἀποτελεῖ μιὰ μεταγενέστερη πηγὴ τῆς ὁποίας ἡ ἀξιόπιστία δέν φαίνεται νὰ μπο-

13. Κωνσταντῖνος Ντόκος, *Ἡ Στερεὰ Ἑλλάς κατὰ τὸν ἐνετοτορικὸν πόλεμον (1684-1699) καὶ ὁ Σαλῶνων Φιλόθεος*, Ἀθήνα 1975, σ. 206-210.

14. Κ. Ντόκος, ἔ.δ., σ. 130-134, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐπιστρο-

φὴ ἐποίκων ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο στὶς πατρίδες τους πρὶν ἀπὸ ἀνακατάληψή ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

15. Μ.Β. Σακελλάριου, *Ἡ Πελοπόννησος* . . . , ἔ.δ., 284.

16. Β. Κρεμμυδᾶς, ἔ.δ., σ. 58, σημ.2.

ρεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ καὶ ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διασταυρώσουμε καὶ νὰ ἐπαληθεύσουμε μὲ στατιστικὰ δεδομένα ἀνάλογες πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε ἀπὸ ἀφηγηματικὲς πηγές.

Πρόκειται γιὰ ἓνα συγκριτικὸ πῖνακα τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ ἐπαρχίες ἀπὸ τὸ 1821 ὡς τὸ 1856 ποὺ δημοσιεύεται στὸ ἔργο τοῦ Σ.Α. Σπηλιωτάκη «Στατιστικαὶ πληροφορίες περὶ Ἑλλάδος», Ἀθήνα 1859, στίς σελ. 29-30 (Γκίνης-Μέξας, ἀριθ. 8026). Παρ' ὅλο ποὺ στὸ δημοσίευμα δὲν ἀναφέρεται ἡ προέλευση τῶν στοιχείων γιὰ τὸ 1821 καὶ οὔτε φαίνεται ἂν πρόκειται γιὰ πραγματικὴ ἀπογραφή ἢ γιὰ μεταγενέστερο ὑπολογισμό, δὲν ἔχουμε κανένα λόγο νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴ σχετικὴ ἀξιοπιστία τους, στὸ βαθμὸ βέβαια ποὺ μπορούμε νὰ ἐμπιστευόμαστε τὰ ποσοτικὰ δεδομένα τῆς προ-στατιστικῆς ἐποχῆς. Δὲν ἀποκλείεται πάντως, ὁ πῖνακας τοῦ Σπηλιωτάκη νὰ σχετίζεται μὲ κάποια ἀπὸ τίς δύο μεγάλες προσπάθειες τῆς καποδιστριακῆς περιόδου νὰ συγκεντρωθοῦν στοιχεῖα γιὰ τὸν πληθυσμό, τὴν προσπάθεια δηλαδὴ ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ἀπάντηση στὰ 28 ἐρωτήματα τῶν πρεσβυτῶν (1828) καὶ τίς ἐργασίες τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς (1829-1830).

Στὴ σελίδα 29 τῆς στατιστικῆς Σπηλιωτάκη ἀναφέρεται γιὰ τὴν ἐπαρχία Ναυπλίου (χωρὶς διάκριση πόλης-ὑπαίθρου) ἑλληνικὸς πληθυσμὸς 2.630 ἄτομα (565 οἰκογένειες) καὶ τουρκικὸς 7.345 ἄτομα (1.907 οἰκογένειες). Οἱ ἀναλογίες αὐτὲς νομίζω ὅτι ὑποδεικνύουν ἔμμεσα τὸ χαρακτήρα τοῦ Ναυπλίου σὰν τουρκικῆς πόλης, γιατί πράγματι μόνον ἐκεῖ θὰ μπορούσε νὰ ἦταν συγκεντρωμένοι οἱ Τοῦρκοι τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου, μιὰ καὶ ἀπὸ τίς ὡς τώρα γνωστὲς πηγές δὲν μαρτυροῦνται συμπαγεῖς ἐγκαταστάσεις τουρκικοῦ πληθυσμοῦ στὴν ἐνδοχώρα τῆς ἐπαρχίας. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι στὸν ἴδιον πῖνακα, καὶ πάντα γιὰ τὸ 1821, ἡ γειτονικὴ ἐπαρχία τοῦ Ἀργους, ἀναφέρεται μὲ 13.000 Ἕλληνες (2.284 οἰκογένειες) καὶ 2.000 Τοῦρκους (738 οἰκογένειες) καὶ ἡ ἐπαρχία Κορίνθου μὲ 24.951 Ἕλληνες (5.192 οἰκογένειες) καὶ 1.061 Τοῦρκους (271 οἰκογένειες), στοιχεῖα ποὺ καταφανῶς ἀντέχουν σὲ μιὰ ἀντιπαράθεση μὲ τίς γενικότερες γνώσεις μας γιὰ τὴν κατανομὴ τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου στὴν προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο.

* * *

Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη οἱ ἐξαγωγὲς μεγάλων ποσοτήτων σταριοῦ¹⁷ φαίνεται νὰ χαρακτηρίζουν τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τοῦ Ναυπλίου σὲ ὁλόκληρὴ τὴν περίοδο τῆς δεύτερης τουρκοκρατίας.

17. Ἀξιόλογα ποσοτικὰ στοιχεῖα βλ.

Β. Κρεμμυδᾶ, ἔ.δ. εὐρετήριο. : Ναύπλιο.

Μιά βιαστική όμως έρμηνεία αὐτῶν τῶν ἐξαγωγῶν θὰ μπορούσε νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωση ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἐμπορική δραστηριότητα ποὺ ἀκυρώνει τὴν ἀρχική ὑπόθεση τῆς μελέτης αὐτῆς γιὰ παρακμὴ τῆς πόλης μετὰ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας στὴν Τριπολιτσά.

Στὸ Ναύπλιο, πράγματι, συγκεντρώνεται καὶ στὴ συνέχεια ἐξάγεται σιτάρι ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐνδοχώρα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν εὐρύτερη. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί: οἱ λιμενικὲς δυνατότητες, συνδεδεμένες μὲ τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα καὶ τὶς διοικητικὲς λειτουργίες ποὺ ἐπὶ αἰῶνες στεγάσθηκαν ἐκεῖ, ἀντισταθμίζουν ὡς ἓνα βαθμὸ τὶς δυσκολίες καὶ τὸ ὑψηλὸ κόστος μεταφορᾶς ποὺ ὀφείλεται στὴν ἀνυπαρξία δρόμων γιὰ τροχοφόρα σὲ ὁλόκληρη τὴν περιοχή. Πρόσθετος λόγος, σημαντικότερος ἴσως, πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ναύπλιο χρησιμοποιεῖται σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς τόπους συγκέντρωσης τοῦ «ἰστιρᾶ» τῆς Πελοποννήσου¹⁸.

Χωρὶς νὰ μπορούμε, στὸ σημερινὸ στάδιο τῆς ἔρευνας νὰ ὑπολογίσουμε ποιὸ ποσοστὸ τοῦ ἰστιρᾶ ἐξάγεται ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ ποιὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα πελοποννησιακὰ λιμάνια, παίρνοντας ὑπόψη μας πληροφορίες

18. Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἰστιρᾶ γενικότερα βλ. N. Svoronos; *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956, σ. 45-52 καὶ 379-381; Lüfti Güçer, *Le problème de l'approvisionnement d'Istanbul en céréales vers le milieu du XVIIIe siècle*, "Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul", XIe Année (1949-1950), σ. 153-162, Σπ. Ἀσδραχᾶς, κεφ. Ἡ Οἰκονομία στὴν «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τόμ. ΙΑ', Ἀθήνα 1975, σ. 162. Μνεία τοῦ ἰστιρᾶ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴν πρώτη τουρκοκρατία, βλ. Σπ. Λάμπρου, *Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου ἐκ τῶν ἐν Βενετίᾳ ἀρχείων ἐκδιδόμεναι*, ΔΙΕΕ, 5 (1900), 522. Ὁ Β. Κρεμμυδᾶς, ἔ.ἀ., σελ. 69, ἐπεσήμανε στὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα τὸν ἰστιρᾶ τοῦ 1758 τὸν ὁποῖο

ἀναφέρουν οἱ παραπάνω ἐργασίες καὶ τὸν ἰστιρᾶ τοῦ 1768 ὁ ὁποῖος ἀνέρχεται σὲ 50.000 καντάρια (2.200.000 ὀκάδες). Ὁ ἰστιρᾶς τοῦ ἔτους αὐτοῦ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σχετικὸ προξενικὸ ἔγγραφο (Archives Nationales de France, σειρὰ Affaires Etrangères, BI-471, Κορώνη 22 Ἰανουαρίου 1769) ἀποτελεῖ ἐπέκταση καὶ στὴν Πελοπόννησο τοῦ ἰστιρᾶ τοῦ 1768 ποὺ ἐπιβλήθηκε σ' ὁλόκληρη τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἐξαιτίας τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου (1768-1774) καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται (βλ. Β. Κρεμμυδᾶς, ἔ.ἀ., σ. 69) σὰν ποινὴ ποὺ ἐπιβλήθηκε ἐξαιτίας τῆς κατοπινῆς ἐξέγερσης τοῦ 1770. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ μὴν ἴσχυσε τελικὰ γιὰ τὴν Πελοπόννησο, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ τὰ ὀρλωφικὰ τὴ μετατρέψανε σὲ χῶρο πολεμικῶν συγκρούσεων.

από άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, είναι θεμιτό να υποθέσουμε ότι έχουμε μεταφορές από ένα σημαντικό εϋρύτερο χώρο από εκείνον που παραδοσιακά χρησιμοποιεί το Ναύπλιο σαν εξαγωγικό λιμάνι των αγροτικών του προϊόντων.

Ας σημειωθεί ένδεικτικά ότι από τον ιστιρά του 1758, για τον όποιο υπάρχουν διασταυρωμένες πληροφορίες, τόσο από τα τουρκικά αρχεία (Güçer), όσο και από τα γαλλικά (Κρεμμυδάς και συμπληρωματική δική μου έρευνα), γνωρίζουμε ότι 11 γαλλικά πλοία φόρτωσαν μη προσδιοριζόμενη ποσότητα σταριού στην Κορώνη (ή για την ακρίβεια 7 είχαν φορτώσει και 4 φόρτωναν ακόμη την ημέρα που ο πρόξενος συνέτασσε την έκθεσή του), παρ' όλο που η τουρκική πηγή μιλά για μεταφορά ολόκληρου του ποσού (70.000 κιλά ΚΠ=1.540.000 οκάδες) από το Ναύπλιο. Ένω δηλαδή για την ποσότητα έχουμε συμφωνία των δύο πηγών για τον τόπο φόρτωσης έχουμε αναντιστοιχία, όπου προφανώς ή συνοπτική πληροφορία διοικητικής προέλευσης (τουρκική πηγή - Ναύπλιο) δεν ανταποκρίνεται στην πρακτική με την οποία πραγματοποιείται ή συγκέντρωση και μεταφορά του προϊόντος, για την οποία μās πληροφορεί αναλυτικότερα ή προξενική αλληλογραφία¹⁹.

Είναι όμως ή εξαγωγική αυτή δραστηριότητα σε θέση να αναπληρώσει τις απώλειες από τη στέρηση των διοικητικών λειτουργιών και τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Τριπολιτσά και να μετατρέψει το Ναύπλιο σε έμπορική πόλη; Η απάντηση είναι αρνητική και βρίσκεται σε συνάρτηση με το πρόβλημα του τρόπου παραγωγής και του χαρακτήρα του κοινωνικού σχηματισμού της χώρας κατά την περίοδο της όθωμανικής κυριαρχίας: Το στάρι αυτό δεν είναι πραγματικό έμπόρευμα με το νόημα που έχει ο όρος στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, δεν έχει δηλαδή παραχθεί από τον άμεσο παραγωγό για την αγορά και δεν συγκεντρώνεται με πραγματικά έμπορική διαδικασία.

Σε γενικότερη κλίμακα, βέβαια, ή παραγωγή του συνδέεται με την παγκόσμια ζήτηση αγροτικών προϊόντων και την αύξηση της τιμής τους²⁰, εντάσσεται δηλαδή, έστω και χαλαρά, σ' ένα μηχανισμό αγοράς.

19. Οι πληροφορίες για φόρτωση στην Κορώνη προέρχονται από το έγγραφο της 28ης Ιουνίου 1758 (Α.Ν.Ε., ΑΦ.ΕΤΡ., ΒΙ-470) που αναφέρει ο Κρεμμυδάς, έ.ά., σ. 69, σημ. 2, σε συνδυασμό με το έγγραφο της 5ης Αυγούστου 1758 του ίδιου φακέλου.

20. Vassilis Panayotopoulos, *Au XVIIIe siècle en Péloponnèse: L'absorption des ressources économiques et humaines par le développement de l'agriculture*, "Cahiers de la Méditerranée", série spéciale, No 3, Nice 1975, σ. 111-123.

Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι αὐτὴ ἡ ἔνταξη πραγματοποιεῖται στὰ πλαίσια μιᾶς δυσανάλογα εὐρείας περιοχῆς —ὀλόκληρης σχεδὸν τῆς Εὐρώπης στὴν ὁποία ἡ Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἐνσωματώνεται σὰν ἀγροτικὴ περιφέρεια—, ἔχει ἀρνητικὲς συνέπειες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀγορᾶς στὴ στενὴ τοπικὴ βάση ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ²¹.

Καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ σιτάρι τοῦ Ναυπλίου δὲν εἶναι προῖον ὑποκτανάλωσης ὅπως συχνὰ συμβαίνει²², δὲν ἀποτελεῖ τὸ περίσσειμα μιᾶς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ποὺ θὰ ἔδινε στὸ σημεῖο συγκέντρωσης καὶ ἐξαγωγῆς τὰ χαρακτηριστικὰ πόλης-ἐμπορικοῦ κέντρου.

Οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει γιὰ τὸ ἐμπόριο ἡ γαλλικὴ προξενικὴ ἀλληλογραφία τοῦ 18ου αἰῶνα μᾶς βοηθοῦν νὰ καταλάβουμε σωστὰ μερικὲς ὕψεις τῆς οἰκονομίας τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς δεύτερης τουρκοκρατίας: Τὸ 1718 ὁ γάλλος ὑποπρόξενος στὸ Νάυπλιο Bonnet, προσπαθεῖ νὰ πείσει τὸν Πασά νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐξαγωγή σταριοῦ ποὺ εἶχε ἀπαγορευθεῖ γιὰ ὅλη τὴν Αὐτοκρατορία ἀπὸ τὸ 1714 ἐν ὅψει τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Πελοποννήσου. Ὁ ὑποπρόξενος «ἐξήγγησε στὸν Πασά τὸ συμφέρον ποὺ θὰ προέκυπτε γιὰ τοὺς σιτοπαραγωγοὺς ποὺ ἦταν κυρίως Τοῦρκοι²³» καὶ ὁ Πασὰς τοῦ ὑπόδειξε νὰ ἀπευθυνθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη κλπ.

Ἀλλὰ ἐδῶ ἀκριβῶς προκύπτει τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ εἶναι ἡ οἰκονομικὴ βάση τῆς ὀθωμανικῆς στρατιωτικῆς πόλης καὶ ποιὰ εἶναι ἡ θέση αὐτῶν τῶν Τούρκων τοῦ Ναυπλίου στὴν παραγωγή γενικὰ —καὶ γιὰ τὴν περίπτωση ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, στὴν παραγωγή τοῦ ἀγροτικοῦ προῖοντος; Τὸ σημερινὸ ἐπίπεδο τῶν σχετικῶν μελετῶν δὲν ἐπιτρέπει μιὰ ὀριστικὴ ἐπιστημονικὴ ἀπάντηση σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα. Δὲν θὰ ἦταν ὅμως λαθεμένο ἂν λέγαμε ὅτι θὰ πρόκειται γιὰ Τούρκους ἀγάδες ποὺ φυσικὰ δὲν εἶναι οὔτε ἀγρότες-ἄμεσοι παραγωγοί, ἀλλὰ οὔτε κεφαλαιοκράτες-ἀγροτικοὶ ἐπιχειρηματίες²⁴, οὔτε πολὺ περισσότερο γαιокτήμονες-ἐμ-

21. Τὴν ἐπιβίωση καὶ λειτουργίαν τοῦ σχήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπόμενη ἱστορικὴ περίοδο (τέλη 19ου - ἀρχὲς 20ου αἰῶνα) ἐπιστημαίνει πειστικὰ ὁ Ξενοφὼν Ζολώτας, *Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως*, Ἀθήνα 1926, βλ. β' ἐκδ. 1964, σ. 41.

22. Svoronos, *ἔ.δ.*, σ. 271-273 καὶ 365-366.

23. Κρεμμυδᾶς, *ἔ.δ.*, σ. 78.

24. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ εἶχε τὴ

θέση τῆς μιᾶς βιβλιογραφίας καὶ μιᾶς συζήτησης τῶν προβλημάτων τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας τὸν 18ο αἰῶνα καὶ ἰδιαίτερα τοῦ «τσιφλικιοῦ» ποὺ ἀπασχολεῖ ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια ξένους καὶ Ἕλληνες μελετητές. Ἀλλὰ καὶ ἡ βιβλιογραφία εἶναι ὀγκώδης καὶ ἡ συζήτηση θὰ κινδύνευε νὰ εἶναι ἄνισα μακριὰ ὡς πρὸς τὶς διαστάσεις καὶ τὶς προθέσεις αὐτῆς τῆς μελέτης. Τὸ γεγονός ἄλλωστε ὅτι δύσκολα μπο-

ποροι, παρ' όλο πού μιὰ τέτοια συμβιβαστική ιδέα έχει βρεϊ ἀπήχηση σέ ἀρκετούς μελετητές²⁵. Τό σιτάρι πού πουλοῦν οἱ Τοῦρκοι Ἀγάδες κατευθεῖαν στοὺς ξένους ἐμπόρους εἶναι προϊὼν τιμαριωτικῆς προσόδου ἢ ἄλλων μορφῶν προ-κεφαλαιοκρατικῶν προσόδων συνδεδεμένων μὲ τὶς καινούργιες μορφές τῶν φορολογικῶν μηχανισμῶν τῆς Αὐτοκρατορίας (θεσμὸς τοῦ μαλικιανέ) καὶ ἡ ἐμπορευματοποίησή του, ὅπως παρατηρήθηκε κιόλας, ὄχι μόνο δὲν ἀποδεδειμύει κεφαλαιοκρατικούς μηχανισμούς, ἀλλὰ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ἄμεσο παραγωγὸ τὸ μέγιστο τῶν δυνατοτήτων νὰ συμμετέχει στὴν ἀγορά, καὶ ἔτσι ἀνακόπτει καὶ τὶς δυνατότητες διαφοροποίησης στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν»²⁶.

Στὴν καλύτερη περίπτωση, ἓνα τμήμα τοῦ σιταριοῦ τῶν Ἀγάδων τοῦ Ναυπλίου μπορεῖ νὰ εἶναι προϊὼν γαιοπροσόδου συνδεδεμένης μὲ τὴν ἐμφάνιση ἀπαρχῶν ἰδιοκτησίας στὸ χῶρο τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων (τσιφλίκι). Σχέσεις ὅμως πού δὲν μποροῦν νὰ ξεπεράσουν ἓνα ὄριο διαφοροποίησης μέσα στὸ πλαίσιο τῶν δοσμένων κοινωνικῶν συνθηκῶν, καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ εὐρύτερα λόγος σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἓνα ἐπεισόδιο πού συνέβη τὸ 1735 στὸ Ναύπλιο²⁷. Οἱ Τοῦρκοι Ἀγάδες διεκδικοῦν τὸ δικαίωμα, ἀντίθετα πρὸς τὰ ἐμπορικὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς, νὰ πουλοῦν τὸ σιτάρι τοὺς κατευθεῖαν στοὺς καπετάνιους τῶν γαλλικῶν πλοίων πού ἔρχονται νὰ φορτώσουν καὶ ὄχι στοὺς μόνιμα ἐγκαταστημένους ἐμπόρους τοῦ Ναυπλίου, εἰσάγοντας ἔτσι στὸ ἐμπόριο ἓναν πρόσθετο ἐξω-οἰκονομικὸ καταναγκασμὸ καὶ μειώνοντας ἀκόμη περισσότερο τὶς στοιχειώδεις οἰκονομικὲς διαδικασίες πού διασώζονταν σ' αὐτὴ τὴ φάση τῆς διακίνησης τοῦ προϊόντος.

Τὸ ὅτι οἱ ἐξαγωγές σταριοῦ δὲν μποροῦν νὰ ἀεπαναστατικοποιή-

ροῦμε νὰ ταξινομήσουμε τὶς ὡς τώρα μελέτες καὶ νὰ περιγράψουμε τὶς βασικὲς θέσεις πού ἔχουν ὑποστηριχθεῖ δείχνει τὶς ἀντικειμενικὲς δυσκολίες μιᾶς ἐπιστημονικῆς προσέγγισης τοῦ θέματος. Στὸ σημερινὸ ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μας καὶ τῆς σχετικῆς προβληματικῆς καὶ λογαριάζοντας τὸ σύνολο τῶν ὄρων τῆς ἐποχῆς, θεσμικῶν, οἰκονομικῶν καὶ γενικότερα κοινωνικῶν, μέσα στοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται τὸ «εἶδος», νομίζω ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαληθευτεῖ ἡ ἂποψη γιὰ τὸ

χαρακτῆρα τοῦ τσιφλικιοῦ σὰν κεφαλαιοκρατικῆς-ἀγροτικῆς ἐπιχείρησης. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ διαβαστεῖ ἡ παράγραφος αὐτῆς τῆς μελέτης ἡ σχετικὴ μὲ τὴ θέση τῶν τούρκων ἀγάδων στὴν παραγωγή.

25. Ἀ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 492-493 καὶ Β. Κρεμμυδᾶς, *ἐ.ἀ.*, σ. 293.

26. Σπ. Ἀσδραχᾶς, *ἐ.ἀ.*, σ. 162.

27. Β. Κρεμμυδᾶς, *ἐ.ἀ.*, σ. 292-293.

σουν» τις οικονομικές δομές αυτής της πόλης μπορούμε να το διακρίνουμε, έξω από τον τρόπο παραγωγής του προϊόντος που ή παραπάνω παράγραφος υπαινίσσεται, και από τον τόπο προορισμού του. Μερικά ποσοτικά στοιχεία αποτελούν ένα καλό τεκμήριο προς αυτή την κατεύθυνση: Στα χρόνια 1763 και 1764 φορτώνονται στο λιμάνι του Ναυπλίου 2.502.940 οκάδες σιτάρι από τις οποίες 321.200 (13%) κατευθύνεται προς τη Μασσαλία και το υπόλοιπο 2.181.740 (87%) προς την «Κωνσταντινούπολη κυρίως»²⁸. Αναλυτικά, το 1763 φορτώνονται για Μασσαλία 145.200 οκάδες ενώ για την Κωνσταντινούπολη 718.740 οκάδες και το 1764, 176.000 και 1.463.000 οκάδες αντίστοιχως.

Αν οι μεγάλες ποσότητες που κατευθύνονται προς την Κωνσταντινούπολη και ή άνιση κατανομή τους ανάμεσα στα δύο χρόνια δεν είναι συμπτωματική, πράγμα που εξαιτίας της μη αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος δεν μπορεί να αποκλεισθεί, τότε μπορεί να βρισκόμαστε μπροστά σε μια πρόσθετη ένδειξη του μη εμπορευματικού χαρακτήρα του μεγαλύτερου μέρους του σταριού που παράγεται στο Ναύπλιο. Πράγματι, ή στασιμότητα των εξαγωγών προς τη Μασσαλία (1763: 145.200 οκ. - 1764: 176.000 οκ.) και ή διπλασιασμός των εξαγωγών προς την Κωνσταντινούπολη (1763: 718.740 - 1764: 1.463.000 οκ.) θα ήταν δύσκολο να έρμηνευθεί σαν ένδειξη για την ύπαρξη ευνοϊκότερων όρων αγοράς και συνειδητό προσανατολισμό του εμπορίου προς την Κωνσταντινούπολη. Αντίθετα, στηριγμένοι στις ως τώρα γνώσεις μας για τη λειτουργία των οικονομικών μηχανισμών της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα ήταν πιο λογικό να δοῦμε σ' αυτόν τον άνισο προσανατολισμό των εξαγωγών περισσότερο διοικητικό καταναγκασμό παρά οικονομική επιλογή.

Συγκεκριμένα, το σιτάρι που προορίζεται για την τοπική κατανάλωση, δηλαδή την τροφοδοσία των άστικών κέντρων και πάνω απ' όλα της Κωνσταντινούπολης, δεν είναι αντικείμενο ελεύθερου εμπορίου αλλά υπόκειται σε περιορισμούς διοικητικούς και οικονομικούς, που του αφαιρούν το μεγαλύτερο μέρος του εμπορευματικού του χαρακτήρα.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι οι περιορισμοί αυτοί δεν είναι πρόσκαιροι, δηλαδή δεν προορίζονται να αντιμετωπίσουν έκτακτες συνθήκες, όπως είναι ένας πόλεμος ή μια σιτοδεία, αλλά μόνιμοι και μάλιστα με το

28. Β. Κρεμμυδάς, έ.ά., σ. 24, πρβλ. και σ. 175 όπου οι δυνατότητες εξαγωγής από το Ναύπλιο, σε προξενικό

υπόμνημα του 1751 προσδιορίζονται σε 330.000 οκάδες.

πέρασμα του χρόνου αποβαίνουν όλο και περισσότερο αύστηροι και καταπιεστικοί. Η μελέτη του Lüfti Güçer, παρ' όλες τις αδυναμίες της που έχει ήδη επισημάνει ο Ν. Σβορώνος (βλ. σημ. 18), μᾶς δίνει από το έσωτερικό του τουρκικού κρατικού μηχανισμού τη διαπλοκή οικονομικού και διοικητικού παράγοντα μέσα από την οποία θα μπορούσαμε να πούμε ότι πραγματοποιείται ή απο-έμπορευματοποίηση ενός αγροτικού προϊόντος, όπως το σιτάρι, που αποτελεί βασικό στοιχείο για τη διατροφή των αστικών αντιπαραγωγικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας. Στη συνείδηση του Τούρκου ιστορικού, ή διαπλοκή αυτή φαίνεται να είναι ή έκφραση μιᾶς «ἀρμονίας» στη δράση και στις σχέσεις του κράτους με τους υπηκόους του και όχι ένα δομικό στοιχείο του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Είναι αλήθεια ότι μιὰ τέτοια θέση δεν είναι ολότελα λαθεμένη αν τη θεωρήσουμε σαν μιὰ ὕψη τῆς πατερναλιστικής συμπεριφοράς του ὀθωμανικού κράτους, ἀλλὰ τελικά και ἀπ' αὐτή τὴν προσέγγιση ἐπανερχόμαστε στὸ ζωτικό πρόβλημα τοῦ χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ κράτους καὶ τῶν ἐμποδίων ποὺ βάζει, μέσα ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς «κοινωνικῆς» του πολιτικῆς, στὴν ἀνάπτυξη τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στὸ χῶρο του.

Διοικητικὸς καὶ οἰκονομικὸς καταναγκασμὸς ἀλληλοπροσδιορίζονται σὲ βαθμὸ ποὺ ὁ ἓνας δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει χωρὶς τὸν ἄλλο. Ὁ διοικητικὸς καταναγκασμὸς φαίνεται ἀπλούστερος καὶ ἐκδηλώνεται στὸ γεγονός ὅτι γιὰ τὴν ἐμπορία τοῦ σιταριοῦ ἀπαιτεῖται εἰδικὴ ἄδεια, ἡ ὁποία ἰσχύει γιὰ τὴ μεταφορὰ ὀρισμένης ποσότητας, ἀπὸ σαφῶς προσδιορισμένο τόπο παραγωγῆς σὲ ἀντίστοιχα σαφῶς προσδιορισμένο τόπο κατανάλωσης, ποὺ βασικά εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολη. Ὁ οἰκονομικὸς καταναγκασμὸς εἶναι περισσότερο περίπλοκος καὶ ἐκδηλώνεται μὲ δύο τρόπους: α) μὲ τὰ ἔξοδα στὰ ὁποῖα ὑποβάλλεται ὁ ἔμπορος γιὰ τὴν ἀπόχτηση τῆς ἄδειας καὶ β) μὲ τὸ μηχανισμό διαμόρφωσης τῶν τιμῶν.

α) Ἡ δαπάνη γιὰ τὴν ἀπόχτηση τῆς παραπάνω ἄδειας δὲν εἶναι ἓνα ἀπλὸ στοιχείο ποὺ παρεμβαίνει μαζὶ μὲ ἄλλα στὴ διαμόρφωση τοῦ κόστους τοῦ προϊόντος, ἀλλὰ κάτι ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν ἰδιομορφία του ἐπιτελεῖ μιὰ πολὺ πῶ σημαντικὴ λειτουργία: τὰ ἔξοδα αὐτά, μὲ τὸ νὰ μὴν εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καθορισμένα καὶ γενικῶς ἀποδεκτά, τείνουν νὰ πλησιάζουν τὸ προσδοκώμενο κέρδος καὶ νὰ ξαναμοιράσουν πρὸς ὄφελος τῆς κρατικῆς γραφειοκρατίας-ἀριστοκρατίας τὸ κέρδος, αὐτὸ ποὺ στὶς κεφαλαιοκρατικὲς οἰκονομίες ἰδιοποιεῖται σὺν «καρπὸ» τῆς δραστηριότητάς του ὁ ἔμπορος.

β) Ὁ τρόπος καὶ οἱ τιμὲς πώλησης τοῦ προϊόντος δὲν διαμορφώ-

νονται ελεύθερα με βάση την προσφορά και τη ζήτηση, αλλά αποτελούν αντικείμενο συντεχνιακών ρυθμίσεων, οι οποίες λειτουργούν προς την κατεύθυνση της καθήλωσης των τιμών και τη δικαιώνιση παραδοσιακών προνομίων. Παρά την υπονόμευσή τους από τα μέσα του 18ου αιώνα από τα αναπτυσσόμενα πρωτο-καπιταλιστικά στοιχεία στην οικονομία της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι συντεχνίες εξακολουθούν ν' αποτελούν ένα σοβαρό εμπόδιο για την ελευθερία των συναλλαγών. Οι παρβασίες των παραπάνω πραγματικοτήτων με «πειρακτικού» χαρακτήρα ενέργειες, χωρίς νά μπορούμε νά πούμε ότι αποτελούν σπάνιες εξαιρέσεις, δέν μπορούν νά ξεπεράσουν όρισμένα όρια και μόνες αυτές νά αλλοιώσουν τις θεσμικές βάσεις της όθωμανικής οικονομίας και νά στρέψουν την εξέλιξή της προς άλλες κατευθύνσεις.

Η εξαγωγή άλλων αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων από το λιμάνι του Ναυπλίου δέν μπορούσε νά αλλάξει τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της πόλης: Παρ' όλο πού ή αξία προϊόντων όπως τó μαλλί, τó τυρί, τó μέλι κλπ., είναι μεγαλύτερη σέ σχέση με την αξία τού σιταριού και παρ' όλο πού ή συγκέντρωσή τους γίνεται με τυπικότερες έμπορικές διαδικασίες, ή σημασία τους παραμένει περιθωριακή. Ο όγκος τους είναι μικρός, ή παραγωγή τους άσταθής, τó σπουδαιότερο μάλιστα είναι ότι και τά προϊόντα αυτά δέν έχουν παραχθεϊ για την αγορά, αλλά αποτελούν στοιχειώδη περισσεύματα μις οικογενειακής αγροτικής οικονομίας και προορίζονται νά προσπορίσουν λίγο χρῆμα στους άμεσους παραγωγούς πού θά τó χρησιμοποιήσουν για την εκπλήρωση των φορολογικών κυρίως υποχρεώσεών τους²⁹.

Η έμπορευματοποίηση ενός τμήματος τού αγροτικού προϊόντος μέσα σέ τέτοιες συνθήκες δέν μπορούσε νά δημιουργήσει κεφαλαιοκρατικές άπαρχές με τις άναγκαίες αλλαγές πού κάτι τέτοιο θά επέφερε στις λειτουργίες μις πόλης πού κυριαρχείται από προκεφαλαιοκρατικές διαδικασίες παραγωγής και διάθεσης τού βασικού προϊόντος της έندochώρας της, τού σιταριού.

Άλλωστε τó πρόβλημα πού θέτει ή παρούσα μελέτη δέν είναι άν τó Ναύπλιο θά μπορούσε νά έπιβιώσει σάν τοπικό κέντρο, αλλά άν θά μπορούσε νά διατηρήσει τις λειτουργίες πόλης και αγοράς υπεριοπικου-περιφερειακού χαρακτήρα από τή στιγμή πού έπαψε νά είναι περιφερειακή πρωτεύουσα και έχασε τις διοικητικές του λειτουργίες.

29. Sp. Asdrachas, *Aux Balkans du XVe siècle: producteurs directs*

et marché, "Etudes balkaniques", 3, Sofia 1970, σ. 36-69.

Ἀλλά οὔτε καὶ σὲ τοπικὸ ἐμπορικὸ κέντρο τὸ Ναύπλιο κατόρθωσε νὰ ἀναδειχθεῖ. Γιατὶ μιὰ ἐλάχιστη κεφαλαιοκρατικὴ βάση ἦταν ἀπαραίτητη γι' αὐτὴ τὴ λειτουργία, καὶ τέτοια δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρξει χωρὶς χριστιανικὸ —ἐλληνικὸ, στὴν περίπτωσή μας— στοιχεῖο, μοναδικὸ φορέα κάποιων κεφαλαιοκρατικῶν διαδικασιῶν στὴν περιοχὴ αὐτῇ τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Στὸ σημεῖο αὐτό, ὑποκαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Ἄργος, τὸ ὁποῖο διαμορφώθηκε προοδευτικὰ σὲ μικρὴ ἐμπορικὴ πόλη τοῦ τύπου ποὺ ἐγνώρισε ἡ Πελοπόννησος καὶ ἄλλες βαλκανικὲς περιοχὲς τὸν 18ο καὶ τὸν 19ο αἰῶνα. Συρικνωμένο στὶς στρατιωτικὲς καὶ λιμενικὲς λειτουργίες του τὸ Ναύπλιο ζεῖ σὰν ἓνα περιθωριακὸ στρατιωτικὸ ὄργανο μὲ μερικὲς σύνδρομες παραδοσιακὲς οἰκονομικὲς δραστηριότητες, ὑπόλειμμα μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου ποὺ ἔχει πιά ξεπεραστεῖ.

Ἡ ἐπερχόμενη ἐλληνικὴ ἐπανάσταση, φορέας ποιοτικῶν ἀλλαγῶν στὸν τρόπο παραγωγῆς καὶ τὸν τρόπο ὀργάνωσης τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, θὰ μετατρέψει γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ Ναύπλιο σὲ πόλη, γιὰ μιὰ μικρὴ περίοδο σὲ ἐθνικὴ πρωτεύουσα, προοιωνίζοντας ἔτσι τὶς γενικότερες ἀλλαγὲς τοῦ ἐλληνικοῦ 19ου αἰῶνα.

Βασίλης Παναγιωτόπουλος